

TEFTAZANİ, RİSALETU'L-HUDUD

Çeviri

Recep Duran*

Makale Geliş: 29.05.2019

Makale Kabul: 13.11.2019

1

Bilgin üstad Sa'dettin Teftazani -Yüce Tanrı bizi onun ilminden yararlandırırsın- şöyle dedi:

Tanım (had, tarif), kendi amacını belirleyip sınırlayan ve tanımın içine girmesini istemediği şeylerin kendi içine girmesini engelleyen ve tanım dışında kalmaması gereken şeyleri de dışarıda bırakmayan açıklamadan ibarettir. Bu, bilginlerin şu sözleriyle kastettikleri anlamdır: “Tanım toplayan dışta-bırakandır(cami’-mani’).” Klasik ifadesiyle “Tarif efradını cami ağyarını manidir.”

Tanım maksudun beyanından ibarettir. O şekilde sınırlanır ve o şekilde kuşatılır ki ona dâhil olmayan onun içine giremez ve ona dâhil olan onun dışında kalmaz.¹

2

Akademik ve titiz bilimsel çevrelerde çok hoş karşılanmayacağını bile bile tek nüshayı “olduğu şekilde” yayınlama mahcubiyetini dile getirerek tek nüshadan eser yayınlamanın sıkıntısına işaret eden ancak

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, drecep@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3249-7501

Atıf için; Recep Duran, “Risaletu'l-Hudûd”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 2 (2019): 287-316.

¹ Bu her iki mantık için de böyledir. Aristoteles'in mantığı denen sınıf mantığı ve Stoahılarla ilişkilendirilen önermeler mantığı.

bunu yapmakta neredeyse “ma’zur” sayılması gerektiğini ifade eden Ebu Gudde, bu konunun ihmal edilmemesi gereken bir konu olduğunu çünkü bir ilim talebesinin, bir bilgi arayıcısının muhtaç olduğu en önemli şeyin mensubu bulunduğu bilim dalındaki “ıstılah”ların anlamlarını bilmek olduğunu, dolayısıyla “ta’rifat”ların bol miktarda bulunan kitaplar olması gerektiğini söyleyerek bu tek nüshadan yayınlamanın, tek nüshadan “tenkitli neşir” (edition critique) yapmaya kalkışmanın diğer nüshalara ulaşmakta bir işe yarayabileceğini düşünmekten kaynaklanan bir umut olduğunu, kendisinin de böyle düşünmenin çok temelsiz bir düşünce olmadığı kanaatinde olduğunu belirtir.

3

“Çünkü muhtemeldir ki böyle hem her öğrenciye yararlı ve hacimce küçük bir eseri bir müstensih veyahut da herhangi bir öğrenci bir iki saatte istinsah etsin. Eserin küçüklüğü yanında müellifinin de yaşadığı dönemde olsun, daha sonraki dönemlerde olsun, hayli okunmuş ve oldukça ilgi görmüş bir düşünür olması bu eserin birçok nüshasının bulunması gerektiği düşüncesini akla getirmektedir ve bu oldukça makul bir düşüncedir. Ancak eserin hacimce küçük olması, bu, dikkatlerden ve gözden uzak kalmanın olumsuz bir faktör olarak düşünülmesi de pek yabana atılmayacak bir düşünce gibi görünmektedir. Bana, eserin yeni nüshalarına ulaşmanın yollarından biri olarak elimizdeki bu tek nüshayı olduğu şekliyle yayınlamak çok temelsiz bir düşünce gibi görünmedi. Bu yüzden akademik ve titiz bilimsel çevrelerde çok hoş karşılanmayacağını bile bile tek nüshayı “olduğu şekilde” yayınlama cesaretini gösteriyoruz.

4

Teftazani'nin *Risaletu'l-Hudud*'u ile ilgili “background” belki bu kadar geniş tutulmayabilirdi; ancak konunun sistematik olarak sınırlı yaklaşımla kavranmaya çalışılmasının yanıltıcı olacağı endişesi arka planın geniş tutulması neticesini ve elimizdeki yazının halihazır planını ortaya çıkarmıştır.

5

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü hocalarından nazik ve zarif Muzaffer Bey Ezher Üniversitesi'nde talebe iken babasının tanıdığı ve hemşerisi olan “hâzâ allame” Zahid-i Kevseri'nin ufak-tefek “dünyasal işleri”yle ilgilenirmiş. Bu sırada şahit olduğuna ve bize aktardığına göre Mısır İskenderiye'den veya Alexandria'dan, veya Kahire'den, oralandaki misyonlardan “father”lar gelip Kevseri'nin elini öperlermiş. Kevseri'ye müktesebatından dolayı iltifat eden ve onunla “personnelle communication”u sürdürmek isteyenlerden birinin Anawati olduğunu biliyoruz.² () Anawati'nin bu abidevi eseri ve şahsı meşhur ve maruftur. İşte Teftazani'nin tanımlar kitabını tek nüshadan yayınlama cesaretini gösteren Ebu Gudde bu eli öpülesi Kevseri'nin öğrencisi imiş. Önce “eli öpülesi “ bir hocanın öğrencisi olmakla “iyi araştırmacı” olmak arasında bir ilişki olup olmadığı ve sonra bu ilişkinin “ale'l-ekser”bir ilişki mi, yoksa “ale't-tesavi” bir ilişki mi ve hatta yoksa “ale'l-ekal” mi olduğu gösterilmelidir. Bu konu düşünülmesi gerekli bir konu olmakla birlikte Texas Tech Üniversitesi'nin “Archive of Turkish Oral Narrative”in 1994'de Ord.

² Introduction a la theologie musulmane, Paris 1948, s. 180

Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın Eylül 1993'te vefatı vesilesiyle yayınladığı bildiride hatırlattığı sözünü doğru değerlendirmek gerekir. "An institute whom is lengthened shadow of one man." Bir kurum bir şahsiyetin, bir faninin uzayıp giden gölgesidir."³

6

1917'de Suriye'nin Halep şehrinde doğan Abdülfettah Ebu Gudde ilköğrenimini Halep'te, orta öğrenimini Husrev Paşa Medresesi'nde tamamladı. 1948 yılında Ezher Üniversitesi'nin Şeria Fakültesi'ni bitirdi. 1961'de Şam Üniversitesi Şariat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev aldı. 1965'te Riyad Şariat Fakültesi'nde görev aldı. 1966 yılında Suriye'ye döndüğünde Baasçılar tarafından tutuklandı. Bir yıl hapis yattı. Ebu Gudde Hadis, Hadis Usulü, Kur'an ilimleri, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Akaid, Tasavvuf, Arap Dili ve Edebiyatı, Tarih, Teracim, Eğitim ve Öğretim Metotlarıyla ilgili telif veya tahkik yetmişten fazla eser neşretti. Uluslar arası pek çok konferansa katıldı. 16 Şubat 1997'de Riyad'da vefat etti.⁴

³ Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, *Higher Education in Medievale Islam*, çev. R. Duran, Öncü Kitap, s.14

⁴ Çağdaş İslam dünyası akademisyenlerinden Abdulfettah Ebu Gudde 9 Mayıs 1918'de Halep'te doğdu. İlk öğreniminden sonra çalışma hayatına girdi. Fakat 19 yaşında iken iş hayatından vazgeçip ünlü Husreviye medresesine kaydoldu, medreseden sonra Ezher Şariat Fakültesi'ne devam etti ve Arap Dili ve Edebiyatı ve Pedagoji okudu. Mısır'dan Halep'e döndü, lisede hocalık, medresede müderrislik yaptı. Siyasete girdi, milletvekili seçildi. Bir ara tutuklandı, hapse atıldı. Eğitimde 23 yıl hizmet ettikten sonra Kral Suud Üniversitesi'nde iki yıl çalıştıktan sonra emekli oldu ve kendini telif ve tahkike verdi. Sağ gözünde retina yırtılması oluştu. Hastalandı. 17 Şubat 1977'de Riyad'da öldü. Vasiyeti üzerine Medine'de Cennetü'l-Baki'ye defnedildi. Yumuşak huylu, alçak gönüllü, ağır başlı, vefalı, hocalarına saygılı, zarif ve duygusal kişiliği ile tanınır. Vaktini iyi değerlendirmesi, az konuşması, müslümanların dertleriyle ilgilenmesi onun özelliklerindedir. Ebu'l-Hasan, Ebu Gudde'yi "değişik ilimlerde yazan, ilmi dirayet sahibi, isabetli görüşler olan rabbani bir din bilgini" olarak nitelendirir. (*Safahat'a "Takriz", Safahat min Sabri'l-Ulema*).

7

Ebu Gudde'nin “terimlerin önemi” hakkında yapmış olduğu girizgahı bizi konuya biraz daha yaklaştırıyor. “Allah’a hamd, Hz. Peygamber ve ailesine ve onların yolunda gidenlere salât ve selam ettikten sonra” Ebu Gudde, ilim talebesinin, bilgi arayıcısının doğru bilgiye ulaşmak için muhtaç olduğu en önemli şeyin uğraştığı bilim dalında kullanılan ıstılahların anlamlarını bilmek olduğunu bunun onun ilgilendiği konuyu anlaması için olmazsa olmaz şartlardan biri olduğunu dolayısıyla ihmale gelmeyecek çok önemli bir konu olduğunu zaten İslam dünyasında da bu konunun ciddiye alınmış olduğunu ve bu konuda yayınlanmış eserler bulunduğunu söylemektedir.

8

Ebu Gudde Teftazani'nin eseri *Risaletu'l-Hudud*'a yazdığı uzunca önyazıda şöyle demektedir:

Birçok bilgin “terim” ve “tarifat” konularında eserler yazdılar. Bu eserlerin kimi büyük ve hacimlidir ve geniş kapsamlıdır. Hicri on ikinci yüzyıl bilginlerinden Muhammed bin Ali bin Ali el-Hindi et-Tahanevi'nin iki ciltlik eseri *Keşşaf-ı Istilahati'l-Fünun*'u gibi. Bu eserlerin kimi ise kısa ve öz yazılmış eserlerdir. Seyyid Şerif Cürcani'nin (öl. 1413) *Ta'rifat* adlı eseri gibi. Cürcani'nin bu eserinin şöhreti sınırları aşarak öğrenciler arasında çok yaygın ve muteber bir eser haline gelmiştir. Bu eser Türkiye, Avrupa ve Arap ülkelerinde bir çok defa basılmış olmasına rağmen ihtiyaca cevap verecek sayıda bulunmamaktadır.

Şu anda metnine bir mukaddime yazmakta olduğum Sadettin Teftazani'nin eseri *Risaletu'l-Hudud* Tefsir, Hadis, Fıkıh, Usul, Belagat, Mantık, Tevhid, ve Cedel ilimlerinde kullanılan kavramların

veciz bir ihtisarı, özetlenmiş şeklidir. Bu çalışma, müellifinin hem Arapçaya hem de aklî ilimlere vâkıf olduğundan ve öğrencilerin kolay okuyup faydalanabileceği şekilde yazılmış bir eser olduğundan dolayı onu neşredip istifade etmek isteyenlerin hizmetine sunmak istedim.

RİSALENİN ASLI

9

Bu risaleyi yayınlayıp gün yüzüne çıkarma ve insanların hizmetine sunma onuru, eserin, Burdur Devlet Kütüphanesi'nde karşılaştığı bu nüshasını benim için kopyalayıp getiren Mekke-i Mükerreme'de yüksek lisans yapmakta olan Seyit Bahçivan'a aittir.⁵ Ben sadece bu fırsatı değerlendirip bu güzel esere kısa ta'liklerde bulunarak yayınlanmasını sağladım.

10

Başka bir nüshasının bulunup bulunmadığını tespit etmek için yaptığım kısa araştırmada bu eserle ilgili herhangi bir kayda rastlamadım. Dolayısıyla bu eserin başka bir nüshasının veya nüshalarının bulunduğu hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak bundan, bizim bu kısa araştırmamızdan acele bir çıkarımla bu eserin başka nüshalarının bulunmadığı gibi bir neticeye ulaşmak da sağlıklı bir düşünce olmayacaktır. Çünkü böyle hem her öğrenciye yararlı ve hacimce küçük bir eseri bir müstensih veyahut ta herhangi bir öğrenci bir-iki saatte istinsah edebilir. Eserin küçüklüğü yanında müellifinin de yaşadığı dönemde olsun daha sonraki dönemlerde olsun hayli okunmuş ve oldukça ilgi görmüş bir

⁵ Seyit Bahçivan Selçuk Üniversitesi'nde akademisyen.

düşünür olması bu eserin birçok nüshasının bulunması gerektiği düşüncesini akla getirmektedir ve bu düşünce de oldukça makul bir düşüncedir. Ancak eserin hacimce küçük olması bu dikkatlerden ve gözden uzak kalmanın olumsuz bir faktör olarak düşünülmesi de pek yabana atılmayacak bir düşünce gibi görünmektedir. Bana, eserin yeni nüshalarına ulaşmanın yollarından biri olarak elimizdeki bu tek nüshayı olduğu şekliyle yayınlamak çok temelsiz bir düşünce olarak görünmedi. Bu yüzden, akademik ve titiz bilimsel çevrelerde çok hoş karşılanmayacağını bile bile bu tek nüshayı “olduğu şekli”yle yayınlama cesaretini gösteriyoruz.

11

Şu anda elimizde bulunan nüsha üstünde tarih bulunmamaktadır. Ancak bu nüsha bizde onuncu yüzyılda veya onuncu yüzyıldan sonraki bir dönemde yazılmış bir nüsha olduğu gibi bir kanaat uyandırmaktadır. Nüshada müstensih adı da bulunmamaktadır. Fakat bu eseri istinsah eden kimse esere müdahalede bulunmuştur. Bu müdahaleler yerinde müdahaleler değildir ve müstensihimizin düzeltme yapayım derken yaptığı hatalar iki çeşittir: Gözden kaçmış olmaktan kaynaklanan hatalar ve bilgi eksikliğinden kaynaklanan hatalar. Bu müdahaleler bize bu kişinin eğitim seviyesi hakkında tahminde bulunmak için ipucu verecek müdahalelerdir. Bunları dikkate alacak olursak diyebiliriz ki müstensihimiz bilgi birikimi bakımından öyle müktesebatı çok yüksek biri değildir.

RİSALETU' L-HUDUD MÜELLİFİNİN HAYATI

12

İslam dünyası tefekkür ve düşüncesinde uluslararası ölçekte adı geçen İslam dünyasının ikinci klasik “işba” döneminin kalburüstü düşünürlerindendir.⁶ Eserin müellifi Sadettin Mes’ud bin Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî el-Hanefî’dir. Sadettin Teftazani Arap dili ile ilgili ilimlerde ve akli ilimlerde zamanının ileri gelen bilginlerinden idi. H. 712, Miladi 1312 yılında Horasan’ın Nese’ şehri yakınlarında büyük bir köy olan Teftazan’da doğdu. İci gibi döneminin önemli âlimlerinden dersler aldı ve Dil, Edebiyat, Mantık, Usul, Kelam, Tefsir ve diğer alanlarda daha ileriye gidebildi. Bu alanlarda önemli eserler telif etmiş ve şöhreti her tarafı sararak üstünlüğü yaygın bir şekilde kabul edilmiştir. Her bölgeden kimseler onun bu bilgi birikiminden istifade etmek istemişler ve onun bilgisi peşinde koşmuşlardır. İlk telifini henüz on altı yaşında iken yapmıştır: *Şerhu’t-Tasrif li-İzzeddin*. Sonra *Hacibiyye* isimli eseri ihtisar ederek nahivle ilgili olan *el-İrşad*’ı yazdı. Usul-ü dinle alakalı olarak *Makasid*’i telif ederek daha sonra da bunun şerhini yazdı. Ayrıca Fetâva’ *l-Hanefiyye*, ve usulü fıkıh alanında *Telvih* isimli eserleri vucuda getirdi. Sadru’ş-Şeria’nın *Tawzih* isimli eserine, İci’nin *Muhtasar*’ına ve *el-Keşşaf*’a haşiyeler yazdı. Ancak *Keşşaf* haşiyesini tamamlayamamıştır. Belagat alanında *Şerhu Telhisi’l-Miftah* ve mantıkla alakalı olarak *Risaletu’ş-*

⁶ Burada geçen “işba” ve “ikinci işba” tarihsel dönemlerinin *Mütemmimat-ı Ta’rifat*, *Külliyat-ı Ebi’i-Beka* ve benzeri artık sahip olmamız ve sahip çıkmanız gereken düşünce ve tefekkür “klasik”lerimiz eşliğinde tanımlanamasa bile hiç değilse betimleme faaliyetinde bulunmaya hazırlanmamız gerektiği, bu evrenin vaktının geldiği hiç değilse emare bazında ileri sürülebilir.

Şemsiyye 'yi telif etti. Bunların dışında ilim dünyasının ilgi gösterdiği çeşitli eserlere de imza atmıştır.

Kendisiyle dönemin önemli ilmi şahsiyetlerinden Seyyid Şerif Cürcani arasında geçen münakaşa ve münazaralar halk arasında şöhret bulmuştu. İbn Hacer terceme-i halinde, “Belagat ve akli ilimlerde şarkta ondan üstün olan yoktu, hatta diğer bölgelerde de yoktu. Bu ilimlerde ondan üstünü olmadığı gibi daha sonraları da onun gibi birisi gelmemiştir.” demiştir.

Şiirdeki ustalığını ve ilme karşı olan ilgisini şu beyit göstermektedir:

Aklım düşünce denizine dalınca istek ve arzularım kaybolur,
Ben kitaplarla kralların ulaşamadığına ulaştığım için onları
hakir görürüm.

Teftazani seksen yaşlarında Semerkand'da vefat etti. Cenazesi Serahs'a götürülerek orada defnedildi.

RİSALETU'L-HUDUD'UN TÜRKÇESİ

1. **Tanım:** (had, tarif), kendi amacını belirleyip sınırlayan ve tanımın içine girmesini istemediği şeylerin kendi içine girmesini engelleyen ve tanım dışında kalmaması gereken şeyleri de dışarda bırakmayan açıklamadan ibarettir. Bu, bilginlerin şu sözleriyle kastettikleri anlamdır: “Tanım toplayan dışta-bırakandır(cami'-mani').” Klasik ifadesiyle “Tarif efradını cami ağyarını manidir.”
2. **İstidlali:** Edinilen, yani kazanılan bir bilgidir (müktesep), öyle ki o bilgiye sahip olmak için sanki şüphe söz konusuymuş gibi delil ve öncüllerin düzenlenmesi gerekir. Bir Sani'in varlığı bilgisi gibi, garazların hadis olması bilgisi gibi.

3. **İstinbat:** Doğrunun çıkarımla elde edilmesi, çıkarsaması.
4. **İctihad:** Amaca ulaşmak için kapasitesini mümkün olduğunca kullanmak.
5. **İşaret:** Sözel olarak bir şey eklemeye ihtiyaç olmaksızın üsluptan, konunun gidişinden ortaya çıkan, sübut bulan.
6. **İstikra:** Cüz'ilerin çoğunda mevcut külli hüküm.
7. **İnşa:** Varlıkta görünene uygun olan veya varlıktakini çağrıştıran bir anlam icad etmek, uydurmak.
8. **Emir:** Kendinden aşağı düzeydeki birine sözle bir şey yaptırmak. Nehy bunun tersidir. "Nehy"nin özü "engellemek"tir ("tahrir"). "Emr"nin özü "yaptırmak"dır ("vucup").
9. **Asıl:** Bir şey hakkındaki hüküm kendisine dayalı olan, bu şeye dayalı olan ve kendisi üstüne yapı kurulan. Başkaları bunları dayanak olarak kullanırsa, bu kullanılan asıldır.
10. **İnkıta:** Amacına ulaşmakta yetersiz kalmak.
11. **Beyan:** Bir şeyi "işkal" durumundan "tecelli" durumuna çıkarmak. (İfade edilemeyen kompleks bir şeyi, durumu, ifade edilebilir yalın hale koymak).
12. **Batıl:** Bir bütünde (sistem) esamesi okunmayan, değeri olmayan, geçerli olmayan.
13. **Tahsis:** Bir "kısım"ı bütünden seçmek, belirlemek, ayırmak, çıkarmak.
14. **Tevatür:** Zorunlu olarak bilinmeyi gerektiren her haber "tevatür"dür.
15. **Taklid:** Bir sözü, iddiayı delilsiz olarak kabul etmek.
16. **Tâbii:** Sahabeden sonraki kuşaktan olan müslüman kimse.
17. **Tercih:** İki delilden birini diğerinden önde saymak.

18. **Te'vil:** Sözü açık anlamından, ihtimal dâhilinde başka bir tarafa yönlendirmek.
19. **Temsil:** Bir cüz'i hükmü başka bir cüz'ide bulunduğunu göstererek ispat etmek. Abdest almanın öğle namazında şart olduğunu söyleyerek ikindi namazında da şart olduğunu ispat etmek gibi.
20. **Cehl:** Bir şeyi olduğundan başka türlü, başka şekilde bilmek.
21. **Cedel:** Kendi sözünün doğru karşıdakinin (hasmın) sözünün yanlış olduğunu ileri süren iki kişi arasındaki sözel tartışma cedeldir.
22. **Cevr:** Hak'tan ayrılmak, haktan sapmak.
23. **Varlıkta hayyiz sahibi töz:** "Hayyiz" işgal etmek, bu o varlığın o varlık olmak itibarıyla başka bir varlık olmasını engeller (imkansız kılar).
24. **Cisim:** İki ve daha fazla tözden bileşen. (çıkıcı, yükselen).
25. **Caiz:** Şeriat'a uygun olan.
26. **Huccet:** Bir iddianın öyle olduğuna delalet eden; "Hüccet" ile "delil" birdir. denmiştir.
27. **Hakikat:** Konusunda kalan her lafız hakikattir. Denilmiştir: "İnsanlar karşılıklı konuşurken üzerinde anlaştıkları ıstılah hakikattir."
28. **Hazar:** Yapılmaması iyi sonuç veren, yapılması ceza gerektiren eylem, akt.
29. **Hak:** Olana uygun olan önerme. Benzer tazammunları olduğu için (bu gibi şeyleri kapsadığı için) söz hakkında, inançlar hakkında, dinler hakkında, mezhepler hakkında kullanılır. Mukabili "batıl"dır.

30. **Ahad haber:** Tevatür seviyesinde olmayan haber.
31. **Hafi:** Hangi bakımdan olursa olsun amacı dinleyiciye kapalı olan söz “hafi”dir.
32. **Delil:** Amaca götüren. Kelamcılar demiştir: “Delil bilgi gerektiren konuda kullanılır. Bunun dışında kalan yerlerde “emare” kullanılır.
33. **Delalet:** Bir lafzın sözcük olarak gösterdiği şeydir.
34. **Nazar:** Bir şeyin durumunu bilme amacıyla tefekkür ve teemmülde bulunmaktır. “İlim” ve “nazar” sadece gözle görülecek şeyleri görme konusunda kullanılır, kalple görme (kalp nazarı) konusunda da kullanıldığı olur.
35. **Nass:** Tek anlam taşıyan; denmiştir, “te’vile ihtimal olmayan”dır.” Sözlükte “nass” “zuhur”dan ibarettir. Bu yüzden “gelinin tahtı” denmiştir ki düpedüz tahttır.
36. **Nesh:** Yürürlükteki bir hükmün Şeriatın hükmüyle yürürlükten kaldırılmasıdır. Tercih edilen, hükmün, hükmün müddetinin sona ermesiyle yürürlükten kalkmasıdır. “Nesh” sözlükte “ortadan kalkmak”, “yok olmak”tır. Güneşin gölgesi yok olduğu zaman şöyle denir: “Güneş’in gölgesi **nesh** oldu.”, yani yok oldu.
37. **Nasih:** Bir metin yerine gelen ve önceki metne zıt olmakla onu değiştiren her metin “nesheden”dir.
38. **Nakz:** İlet var hüküm yoksa bu “nakz”dır.
39. **Sünnet:** Şeriat koyucunun ”iyi” gördüğü ancak vacip kılmadığı.
40. **Sebeb:** Kendisi ile bir yargıya ulaşılan.
41. **Sakin:** Bir yerde hareket etmeden kalan, orada duran.

42. **Şer'i:** Helalin bilgisi, helali bilmek.
43. **Şehadet:** Yokluğu hükmün yokluğunu gerektiren, yokluğu durumunda yargı da mümkün olmayacak olan.
44. **Şart:** Bir şeyin bağlı olduğu şey (tevakkuf); bir şeyin varlığı başka bir şeye bağlı ise o başka şey “şart”tır.
45. **Sahih:** Kendisine dayanılan, kullanılan, yürürlükte.
46. **Sıdk:** Bütün haberlerin (bilgi) kendisinin verdiği habere uygun haber.
47. **Sahabi:** Peygamberimizle (Nebi) dostluğu, birlikteliği olan kimse.
48. **Sarih:** Açıklığa ulaşmış, ve gizliliğin (bilinmezliğin) ortadan kaldırılması amacı olan. Amacı gizliliğin (bilinmezliğin, hafa) ortadan kalkması olan ve vuzuhta yüksek bir seviyeye ulaşmış olan “sarih”dir.
49. **Zaruri:** Doğruluğu bir öncüle ihtiyaç duymayan, bir öncül ortaya koymayı gerektirmeyen bilgi zorunludur. Bu bilginin sahibi kendisinden şüphe etse bile bu bilgiden şüphe etmez. Beş duyu bilgisi gibi ki, işitme, görme, tatma, koklama ve dokunma duyumlardır. Bu duyumlardan her biriyle o duyumun alanına giren varlıklar algılanır.
50. **Tard:** Yargının varlığı(hüküm) illetin varlığına bağlıdır.
51. **Zan:** İkisi de mümkün iki şeyden birinin imkânının diğerinden daha fazla olması.
52. **Zahir:** Bir varlığa yüklenecek iki anlamdan biri ötekinden daha muhtemel ise daha güçlü olan zahirdir.
53. **Zulüm:** Sınırı aşmaktır.

54. **Akıl:** Kendisiyle varlıkların hakikatleri düşünülen şey. Bulunduğu yerin baş olduğu da söylenmiştir, kalp olduğu da söylenmiştir.
55. **Genel** (âmm): Aynı bir lafız iki ve daha fazla aynı adlı varlığa delalet ediyorsa o lafız genel bir lafızdır. Kendisine ad olarak verilen bir sözcüğün birçok (varlığa) delalet etmesi.
56. **İlim:** Bulunduğu şahsın “bilen” olmasını sağlayan şey (bir şey ki, bir şahısta bulunsaydı o şahsın “bilen” olmasını gerektirecekti, o şey) bilgidir. Denmiştir: İlim bilinenden gizliliğin kalkmasıdır.

Bilgi Yüce Tanrı hakkında da temeldir (asl). Denmiştir: İlim bir sıfattır ki, kime sıfat olursa onu aydınlatır. Sıfatı olduğu şey onunla aydınlanır. Bu sözcük, bu sıfat mevcudu ve namevcudu, var-olanı ve yok-olanı kapsar. Bilgi, mevcut bir şeyin bilgisi olabileceği gibi namevcut bir şeyin de bilgisi de olabilir. Bunun kanıtı da Yüce Tanrı'nın şu sözüdür: *ولو ردوا* و لو ردوا “Onların varlıkları iade edilseydi, kendilerine yasaklanmış şeylere tekrar dönerlerdi.” (En'am Suresi 6:28).⁷ Sonra kadim bilgi Yüce Tanrı'nın zatıyla kaimdir. Hadis'e gelince (“muhtes”), bu bilgi üçe ayrılır: 1. Bedihi bilgi, 2. Zaruri bilgi ve 3. İstidlali bilgi. Bu çıkarıma dayalı istidlali bilgi edinilen, kazanılan bir bilgidir. Bedihiye gelince, bedihi bilgi öyle bir bilgidir ki, bu bilgiyi elde etmek için öncüller

⁷ Meşhur ve maruf Hintli müslüman .Kur'an mütercimi Yusuf Ali buraya bir not bağlıyor: “Onların yanlış yapmaları onların bilgisizliğinden veya onlardaki bilgi eksikliğinden değil ama inatçılıklarından ve bencilliklerindedir”. (*The Holy Qur'an*, s. 296, not 853).

düzmeye ihtiyaç yoktur. Bir kimse kendinden şüphe etse bile o kimsenin bu bilgidен şüphe etmesi söz konusu değildir. Bir kimsenin kendi varlığı hakkındaki bilgisi ile yine o kimsenin, bir şeyin kendi parçasından büyük olduğu hakkındaki bilgisi gibi.

57. **İllet:** Yasa koyucunun bir yargıya, bir hükme dayanak kıldığı gerekçe. Şarabın haram olmasının illeti gibi.
58. **İllet:** İlet yokluğu, ya da eksik illet.
59. **Aks:** İlet yokluğundan dolayı yargı yokluğu.
60. **Araz:** Kendi başına var olmayan, gayrıyla var olan.
61. **Fıkıh:** Fıkıhın delillerine “fıkıh” denir.**
62. **Fer’:** Dal, başkası üzerine bina edilen.
63. **Kıyas:** Dalın köke, fer’in asla, bu ikisini birleştiren bir illet kullanılarak bağlanmasıdır. Burada birleştirici olan illettir. Denilmiştir: Bir tek illete dayanarak, fer’in hükmünden aslın hükmünü çıkarmaktır. Yine denilmiştir: Bilinenden bilinmeyenin hükmünü çıkarmaktır. Kıyas, dört asıldan oluşur. Fer’, asl, cami, hüküm. Şöyle söylenir: Bir şeyin bir şeyle bir şey bakımından karşılaştırılması, kıyas edilmesidir.
64. **Kalb** (olma): İki birbirine aykırı şeyin (hasım) esasta ve illette ortak olmalarıdır.
65. **Kadim:** Varlığının başlangıcı bulunmayan varlık kadimdir.
66. **Kesr:** Anlamı bir illet kavramı mevcut olmasına rağmen, yargının mevcut olmaması durumudur.

67. **Kinaye:** Bir şey ifade etmek için, bir söz söyleyen kimsenin, bu ifade etmek istediği şeyi, bu sözcüğü kendi anlamıyla değil, başka bir anlamla ifade etmesidir.
68. **Lugatsal (“Lugavi”)** : Yargıya konan koşulu varlığı ile (vucud) etkileyen koşul. Kaydın kendi varlığı ile yargının varlığını etkilemesi (kayıt, takyid).
69. **Müstedil:** Delil isteyen. Delil isteyen kimse. Bu ad delil isteyen için de kendisinden delil istenen kimse hakkında da kullanılır. Birinci “delil isteyen” kendisine soru sorulan iddia sahibinden ister, kendisinden delil istenen ikinci kişi delil ister, çünkü o yöntem dışı usulden delil istemektedir.
70. **Mu’temed:** Kendisine güvenilen. Denilmiştir: O rehberine benzer.
71. **Mücmel:** Anlamı ancak karine ile çözümlenecek olan.
72. **Müfessir:** Lafızdan anlaşılana, daha fazla açık eden.
73. **Muhkem:** Değişmeden kalan. (Ebedi, teebbüd). Bunun için “değişmez”, “nesh olmaz”, “nesh edilmez” dersin.
74. **Müteşabih:** Yorumlamaya muhtaç, problemlili metin.
75. **Mutlak:** Belirsiz, belirleme almamış bir şeye delalet eden. (Sınırsız, sonu yok).
76. **Mukayyed:** Bir kısım şeylerle belirlenmiş olan.
77. **Mensuh:** Hükmü başka bir hükümle geçersiz kılınan.
78. **Mecaz:** Bir sözcüğün, belirli anlam dışına çıkma imkânı.
79. **Mendub:** Yapılması sevap olan, yapılmaması günah olmayan işler, eylemler.

80. **Mubah:** Yerine getirilmesini tercih etmek bakımından, yapılması ve yapılmaması eşit ağırlıkta olan, yapılması sevap, yapılmaması günah olmayan.
81. **Mekruh:** Yapılmaması, yapılmasına tercih edilen, terkedilmesi sevap olan, yapılması günah olmayan.
82. **Mürsel:** İsnadı kesik olan, isnadında eksik öge bulunan.
83. **Müsned:** İsnad zinciri tamam olan, isnad zinciri, kaynağına ulaşan.
84. **Meşhur:** Sahabeye ulaşıncaya kadar tevatür bir nakille gerçekleştiği ulema arasında şöhret kazanmış olan.
85. **Mani':** Yargının, hükmün gerçekleşmesi için ortadan kalkması gereken öge. Mesela, nikâhın sağlıklı olabilmesi için belirli sürenin (iddet) dolması gerekir.
86. **Münafi':** Yargıyla birlikte bulunması, yargının bozukluğunu gerektirecek olan.
87. **Menat:** İlletin varlığı halinde mevcut olan malülün gerektirdiği şey.
88. **Muaraza:** Birbirine karşıt iki iddia sahibinden birinin iddiasının diğeri kadar güçlü bir delille veya ondan daha güçlü bir delille savunmasıdır.
89. **Müctemi':** Gayrı yanında olan, bir şeye bitişik olan.
90. **Müteharrik:** Bir yerden başka bir yere götüren, motor, bir şeye hareket veren.
91. **Muhdes:** Varlığı için bir başlangıç zamanı olan.
92. **Ma'na:** Mana ile mefhum arasındaki fark: "Mefhum, anlama sırasında hâsıl olur. Ama karşısına fiil konsun ya da konmasın mefhum sırasında ortaya çıkar. Ancak bu mefhumun onun

karşısına konması için uygun olması gerekir. Mana bu lafızdan kastedilendir.”

93. **Müzmir:** Konuşanın gizlemesiyle ortaya çıkan, vuku bulan anlam eksikliği.
94. **Mesele:** Bilimlerin araştırdığı konular. Bu konu kanıtlanmıştır denir.
95. **Misl –veya- Müsül:**
96. **Vacib.** Yapılması sevap olan, bir mazereti yoksa terkedilmesi cezaya sebep olan. Şafii’ye göre “emir”, “yazılmış”(“mektub”), “farz” ve “vacip” bunların hepsi bir ve aynı şeydir. Bizim grubumuz, bizim arkadaşlarımız farzla vacibi ayırırlar, farklı görürler. Buna göre bir şey “maktu bih” delille sabit olursa o şey farz olur. Eger “müctehidun fih” delille sabit olursa o şey vacip olur.
97. **“Mefhum” (“kavram”) ile “mana”(“anlam”)**arasındaki fark: Kavram

Fiil karşısında olsun ya da olmasın anlama sırasında hasıl olur, mefhum anlama sırasında ortaya çıkar, hasıl olur. Onun karşısına fiil konsun ya da konmasın. Ancak bu mefhumun onun karşısına konmak için uygun olması gerekir. Mana bu lafızdan kastedilendir.

98. Ek 1: **SIDK**

SIDK. Özellikle “sözler” alanında, “sözler” konu olduğunda yaygın olarak kullanılan bir kavramdır. Mukabili “kızb”dir.

Ek 2: HAKİKA. Bir şey bir özellikle o şey oluyorsa o özellik o şeyin hakikatıdır.

Ek 3: ŞEYİN HAKİKATI. Bir şeyin hakikatı o şeyin mahiyeti, o şeyi o şey yapan şeydir. İnsan için “hayavan-ı natık”lık gibi. Oysa “gülen”lik, “yazan”lık özelliği olmayan insan düşünebiliriz. O halde bu özellikler insan için arazdır.

Ek 4: ŞEY. Bize göre “şey”, “mevcut”, “tahkik”, “vucud”, ve “kevn” aynı anlama gelen lafızlardır ve tasavvurları bedihidir.

Üstad Saadettin Teftazani -Yüce Tanrı onu bağışlasın- böyle söyledi. Yardımı güzel Cömert Yüce Tanrı'ya şükür olsun ki “**HUDUD**” tamam oldu.

رسالة الحدود

للإمام سعد الدين التفتازاني

بتحقيق الأستاذ عبد الفتاح أبو غدة

بسم الله الرحمن الرحيم

بين يدي الرسالة:

الحمد لله والصلاة والسلام على سيدنا محمد، وعلى آله وصحبه ومن والاه .

وبعد،

فإن من أهم ما يحتاج إليه طالب العلم لاستكشاف المعلومات على وجهها الصحيح : معرفة معاني المصطلحات العلمية، في الفن الذي يزاوله أو يرجع إليه، فإن الذي

يزاوله أو يرجع إليه فإن ذلك شرط أساسي لإدراك ما ينظر فيه على حقيقته.

وقد ألف غير واحد من العلماء تاليف في الحدود "والتعريفات" "ومصطلحات الفنون"، تيسيرا على الطالبين. ومنهم من أطال وأسهب كالتهانوي- محمد علي بن علي الهندي أحد علماء القرن الثاني عشر- في كتابه "كشاف اصطلاحات الفنون" في مجلدين، ومنهم أوجز واختصر كالسيد الشريف الجرجاني-علي بن محمد المتوفي سنة 1413- في كتابه المشهور "التعريفات" في مجلد لطيف.

ولقد حازت "تعريفات" السيد الشريف الجرجاني شهرة طبقت الأفاق، وغدت مرجعا مشهورا لدى طلاب العلم، لوجازتها وشمولها ويسر تداولها، فطبعت في تركيا و أوروبا و البلاد العربية عدة طبعات.

ورسالة سعد التفتازاني، "رسالة الحدود" التي أقدم لها بهذه الكلمات تتميز بوجازتها واختصارها، واقتصارها على أهم الألفاظ المتداولة في علم التفسير والحديث والفقه والأصول والبلاغة والمنطق والتوحيد والجدل. فهي رسالة لطيفة جامعة نافعة في بابها، يمر بها طالب العلم في جلسة يسيرة، ويقف منها على علم غزير وفوائده عزيزة، لما عرف من امامه مؤلفها في العلوم العربية والعقلية، ولذا رايت خدمتها ونشرها، لينتفع بها المستفيدون.

أصل هذه الرسالة:

يرجع الفضل في وقوفي على هذه الرسالة إلى الأخ الكريم الفاضل الشيخ سيد باعجوان، احد الطلبة النابهين الأتراك في الدراسات العليا بجامعة أم القرى بمكة المكرمة ، وقد كان وقف عليها في ضمن مجموع في مكتبة بورروز في تركيا، فصورها، وقدم لي صورة منها، فاستحسنت نشرها بعد التعليق عليها بكلمات يسيرة.

وقد بحثت عن وجود نسخة ثانية منها في الفهارس التي بين يدي المكتبات، فلم أظ بشئ . ولا يفهم من هذا أنها نسخة فريدة وحيدة، فهذا لا يقال فيها وفي مثلها مما يكون في صفحات معدودة، كما زعمه بعض من يلقي الكلام على عوانه!.

ذلك أن مثل هذه الرسالة يكتبها الناسخ أو طالب العلم في ساعة أو ساعتين ، فلا بد أن تتعدد نسخها لصغرها، ولشهرة مؤلفها ، فقد اشتهر حرص العلماء على مؤلفاته في عصره وبعد عصره ، ولكنها لصغرها تدخل في المجاميع، فلا يتنبه لها إلا باستقراء ما في تلك المجاميع التي تضمها المكتبات في كل مكان وما أكثرها.

ورأيت أن مما يساعد على الوصول إلى نسخة ثانية أو أكثرها منها : نشرها ، فإن الكتاب إذا كان مخطوطاً كان مغموراً محصوراً مستوراً، فإذا نشر وطبع عرف واشتهر وانتشرت نسخة ، وساعد ذلك على معرفة النسخ المخطوطة منه في كثير من الأحيان.

والنسخة التي بين يدي من (رسالة الحدود) متأخرة الزمن ، لا تاريخ عليها لكتابتها، ولا ذكر لاسم كاتبها – وهي - فيما أقدر من مخطوطات القرن العاشر أو بعده، ويبدو أن كاتبها عامي أو شبه عامي . فقد شاعت فيها التحريفات والتصحيحات، ولولا أنها في الفاظ محددة متداولة ، لما تمكنت من تصحيح . لما تمكنت من تصحيح كثير من الأخطاء المنتشرة فيها ، مما أشرت إلي بعضه ، أو أغفلت الإشارة إليه ، وبقي فيها جملة من الأخطاء والتحريفات لم أستطع تصويبها والاهتداء لصحتها، وقد أشرت إليها.

كلمات في ترجمة مؤلفها:

هو: سعد الدين مسعود بن عمر بن عبد الله التفتازاني الحنفي، و العلامة المحقق البارع، أحد أئمة المعقول وعلوم العربية في عصره . ولد سنة 712 في تفتازان ، قرية كبيرة بنواحي مدينة نسا في خراسان ، وأخذ عن أكابر علماء عصره كعضد الدين الإيجي وطبقته.

وفاق أهل زمانه في علم النحو والصرف والمنطق والمعاني والبيان والأصول والكلام والتفسير وكثير العلوم.

وألف في هذه العلوم كتباً نفيسة، وطار صيته واشتهر نبوغه وتفوقه ، ورحل إليه الطلبة والمستفيدون من الأفاق ، وشرع في التأليف وهو ابن ست عشرة سنة، فكان أول تأليفه وهو في هذه السن : " شرح التصريف لعز الدين الزنجاني " ثم ألف " الإرشاد " في النحو، اختصر فيه " الحاجبية " وصنف " المقاصد " في أصول الدين، ثم شرحه و " تهذيب الكلام " . وألف " فتاوى الحنفية " و " التلويح " في أصول فقه الحنفية ، عمله حاشية على كتاب " التوضيح " لصدر الشريعة ، وحاشية المختصر للقاضي عضد الدين الإيجي ، وحاشية على الكشاف لم تتم و " شرح تلخيص المفتاح " في علوم البلاغة وشرح " الرسالة الشمسية " في علم المنطق ، وله غير ذلك من التصانيف في أنواع العلوم التي تنافس العلماء في تحصيلها والاعتناء بقراءتها.

وكان بينه وبين معاصره السيد الشريف الجرجاني مباحثات ومناظرات مشهورة ، وكان كل واحد منهما جبلاً من جبال العلم في زمانه ، قال الحافظ ابن حجر في ترجمة التفتازاني : وكان قد انتهت إليه معرفة علوم البلاغة والمعقول بالمسروق بل بسائر الأمصار، ولم يكن له نظير في معرفة هذه العلوم ، ولم يخلف بعده مثله، أنتهى.

ومن شعره الذي يدل على شدة تعسفه للعلم وغلاء، العلم في نفسه: قوله:

إذا خاض في بحر التفكير خاطري || على درة من معضلات المطالب

حقرت ملوك الأرض في نيل ما حووا || ونلت المنى بالكتب لا بالكتائب.

وكانت وفاته بسمرقند سنة 792 ، ونقل إلى سرخس و دفن بها رحمه الله تعالى – عن نحو ثمانين سنة.

وكتبه عبد الفتاح أبو غدة

بسم الله الرحمن الرحيم

قال الشيخ الإمام العالم سعد الدين التفتازاني ، تغمده الله برحمته ، ونفعنا بعلمه.

إن الحد عبارة عن بيان المقصود الذي يحصره ويحيط به إحاطة يمنع أن يدخل فيه ما يمنع ما ليس منه وأن يخرج عنه ما هو منه وهذا معنى قول العلماء "إن الحد ما كان جامعاً مانعاً".

وحد العلم : ما لو قام بشخص يوجب كونه عالماً، وقيل: العلم زوال الخفاء عن المعلوم ، وفي حق الله عز وجل : الأصل وقيل : العلم هو صفة يتجلى بها - لمن قامت هي به- المذكور، وإنما أطلق لفظ المذكور ليتناول الموجود والمعدوم ، فإن العلم (كما يكون في حق الموجود) يكون في حق المعدوم أيضاً والدليل عليه قوله تعالى : (ولو ردوا لعادوا لما نهوا عنه).

ثم العلم ينقسم إلى قسمين : قديم ومحدث.

فالعلم القديم هو القائم بذات الله الباري جل وعلا.

وأما المحدث ينقسم إلى ثلاثة أقسام: بديهي، وضروري، واستدلالي . وهو العلم المكتسب.

فاما البديهي: فهو ما لا يحتاج الى تقديم مقدمة ولو شك فيه نفسه فإنه لا يشك كالعلم بوجود نفسه وأن الكل أعظم من جزئه.

وحد الضروري: ما لا يحتاج إلى تقديم مقدمة ، ولو شك فيه نفسه فإنه لا يشك . كالعلم بالحواس الخمس وهي : السمع ، والبصر، والشم، والذوق، واللمس . فبكل حاسة يدرك ما يوضع لإدراكها.

وحد الاستدلال : وهو العلم المكتسب – ما يحتاج فيه إلى تقديم مقدمة كانه يشك كالعلم بثبوت الصانع وحدث الأغراض.

وحد العلم الشرعي : معرفة الحلال.

وحد الجهل : معرفة الشيء على خلاف ما هو به.

وحد الظن : زيادة طرف أحد التجويزين على الآخر.

وحد النظر : هو التأمل والتفكر في حال الشيء بقصد العلم.

العلم والنظر يستعمل في نظر العين وحدة الإدراك بالبصر ، ويستعمل في نظر القلب.

وحد العقل: ما يعقل به حقائق الأشياء . قيل محله الرأس . وقيل محله القلب.

وحد الفقه : أدلة الفقه.

وحد الجدل : تردد الكلام بين الإثنتين بقصد كل منهما تصحيح كلامه ، وإبطال كلام صاحبه.

وحد البيان : إخراج الشيء من حد الإشكال إلى حد التجلي.

وحد الدليل : هو المرشد إلى المطلوب.

قال المتكلمون لا يستعمل الدليل إلا فيما يوجب العلم ، وغير ذلك لا يقال له دليل وإنما يقال له أمانة.

وحد المستدل : هو الذي يطلب الدليل. وهذا الإسم يحسن على السائل والمسؤول. أما السائل فهو يطلب الدليل من المسؤول فلأنه يطلب الدليل من الأصول.

وحد الحجة : ما دلت على صحة الدعوى . وقيل الحجة والدليل واحد.

وحد المعتمد : ما يعتمد عليه وقيل ، هو شبه الدليل.

وحد النص : ما يحتمل معنى واحد ، وقيل ما لا يحتمل التأويل . والنص في اللغة عبارة عن الظهور ، ومنه : منصة العروس وهي الكرسي .

وحد التأويل : صرف الكلام عن ظاهره إلى جهة تحتمل .

وحد الظاهر : ما يحتمل معنيين أحدهما أقوى من الآخر .

وحد المجمل : ما لا يعرف معناه إلا بقريئة كاشفة .

وحد المفسر : ما أفهم ، المراد من لفظه .

وحد المحكم : ما تأبد وقيل الذي لا ينسخ .

وحدة المتشابه : هو المشكل الذي يحتاج الى ذكر تاويله .

وحد العام : هو اللفظ الواحد الدال على المسميين فصاعدا .

وحد التخصيص : إخراج البعض عن الجملة .

وحد المطلق : ما يدل على واحد غير معين .

وحد المقيد : ما قيد ببعض .

وحد النسخ : رفع الحكم الثابت بخطاب الشرع، والمختار أن أحد النسخ عبارة عن بيان أنتهاء مدة الحكم، والنسخ في اللغة عبارة عن الإزالة . يقال نسخت الشمس الظل ، إذا أزالته .

وحد الناسخ : هو كل لفظ (جاء) بدل نص قبله بما يصاده .

وحد المنسوخ : هو الذي بطل حكمه بغيره .

وحد الحقيقة : كل لفظ يبقى على موضوعه وقيل ما اصطاح الناس على التخاطب به .

وحد المجاز : ما يجوز عن موضوعه . وقيل ما اصطاح الناس على التخاطب به والمجاز ينقسم الى أربعة اقسام : مجاز بالزيادة : كقوله تعالى (ليس كمثله شيء وهو السميع البصير) . ومجاز بالنقصان : كقوله تعالى (واسئل القرية) . ومجاز بالنقل : كقوله تعالى (أو جاء أحد منكم من الغائط) و الغائط في اللغة أسم المكان المطمئن من الأرض وهو في الشريعة إسم لما يخرج عند قضاء الحاجة . ومجاز بالاستعمال : كقوله تعالى " جداراً يريد أن ينقض " والجدار لا إرادة له .

وحد الأمر : استدعاء الفعل بالقول ممن هو دونه . والنهي أمر بضده . وحقيقة النهي التحريم . وحقيقة الأمر الوجوب . **وحد الصحيح** : ما يعتد به .

وحد الباطل : ما لا يعتد به في الجملة .

وحد المندوب : ما يثاب على فعله ولا يعاقب على تركه .

وحد السنة : ما رغب الشارع فيه ولم يوجبه .

وحد المباح : ما استوى طرفاه واعتدل جانباه ، لا يثاب على فعله ، ولا يعاقب على تركه .

وحد المكروه : ما ترجح جانب عدمه على جانب وجوده ، لو تركه يثاب ولو فعله لا يعاقب .

وحد الحظر : ما يثاب بتركه ويعاقب على فعله.

وحد الواجب : ما يثاب بفعله ويستحق بتركه عقوبة لولا عذره . وعند الشافعي الأمر ، والمكتوب ، والفرض ، والواجب كله واحد ، وفرق أصحابنا بين الفرض والواجب ، فالفرض ما ثبت بالدليل مقطوع به . والواجب ما ثبت وجوبه بدليل مجتهد فيه .

وحد الجائز : ما وافق الشرع .

وحد الجور : العدول عن الحق.

وحد الظلم : مجاوزة الحد.

وحد الشهادة : ما ينعدم الحكم بعدمه.

وحد السبب : ما يتوصل به للحكم.

وحد الصدق : كل خبر يخبر على ما أخبره به.

وحد خبر الأحاد : ما نقص عن التواتر.

وحد التواتر : كل خبر أوجب العلم ضرورة.

وحد المرسل : ما قطع إسناده.

وحد المسند : ما اتصل إسناده.

وحد المشهور : ما اشتهر فيما بين علماء العصر بنقل متواتر حتى اتصل بالصحابة.

وحد الصحابي : من صحب النبي صلى الله عليه وسلم .

وحد التابعي : من تبع الصحابة.

وحد التقليد : قبول القول بلا حجة.

وحد الاجتهاد : بذل الوسع في بلوغ الغرض.

وحد الاستنباط : استخراج الصواب.

وحد القياس : رد فرع إلى الأصل بعلّة جامعة بينهما ، والجامع هو العلة وقيل إخراج حكم الأصل على الفرع بعلّة واحدة .

وقيل حمل الشيء على نظيره بضرب من الشبه .

وقيل : تعريف حكم المجهول من المعلوم . والقياس مركب من أربعة أركان : فرع ، وأصل ، وجامع ، وحكم ، وتقديره ، قياس شيء في شيء ، لشيء .

وحد الأصل : ما ثبت حكمه بنفسه ويبني عليه غيره .

وحد الفرع : ما يبني على غيره .

وحد المعنى : هو المقتضى للحكم المقتضي ، والسبب ، والعلة ، والشرط ، والمناط والباحث ، والمناط ليس بمعنى واحد المانع المنافي .

وحد العلة : ما جعله الشارع معرّفاً وامارة على ثبوت الأحكام .

وحد الشرط : ما يتوقف الشيء عليه .

وحد المانع : ما يطلب انتفاؤه لثبوت الحكم ، كإنقضاء العدة لصحة النكاح .

وحد المنافي : ما يلزم من ثبوت الحكم معه مفسدة .

وحد المناط : بالفقه ما أوجب معلوله في حال وجوده للعلة .

وجود اللغوي : ما يقيد لتقييد الحكم بوجوده .

وحد العلة: القاصرة: هي ما لا يتعدى إلى غير المعلول . والمعلل يطلب العلة .

وحد الطرد : وجود الحكم لوجود العلة .

وحد العكس : انعدام الحكم لعدم العلة .

وحد النقض : وجود العلة بلا حكم .

وحد الكسر : وجود معنى العلة ولا حكم .

- وحد القلب** : مشاركة الخصم في الأصل والعلة.
- وحد المعارضة** : مدافعة أحد الخصمين بمثل دليله أو أقوى منه.
- وحد الترجيح** : تقديم أحد الدليلين على آخر .
- وحد الانقطاع** : هو العجز على بلوغ الغرض.
- وحد المجتمع** : ما كان غيره لجنبه.
- وحد المتحرك** : هو المتنقل من مكان إلى مكان.
- وحد الساكن** : هو اللابث في مكان واحد.
- وحد القديم** : ما لا ابتداء لوجوده.
- وحد المحدث** : ما كان لوجوده ابتداء.
- وحد الجوهر المتحيز في الوجود** : أن يشغل الحيز ، ويمنع وجوده غيره حيث هو .
- وحد الجسم** : ما ركب من جوهرين فصاعدا .
- وحد العرض** : ما لا قيام له بنفسه ، وانما يقوم بغيره.
- وحد الاشارة** : هو الثابت بنفس الصيغة من غير أن يساق الكلام له .
- وحد الدلالة** : هو الذي دل عليه اللفظ لغة.
- وحد المضمرة** : ما ثبت باضمارة المتكلم أخيراً بذكر ما يدل عليه اللفظ اختصاراً .
- وحد الصريح** : ما تنهاى في الوضوح وكشف الخفاء عن المراد.
- وحد الكناية** : ما دل على مراد المتكلم بغيره لا بنفسه.
- وحد الخفي** : هو كل لفظ خفي مراده على السامع بأي وجه كان .
- وحد التمثيل** : إثبات حكم جزئي لوجوده في جزئي آخر . كالوضوء في صلاة العصر شرط ، لكونه في صلاة الظهر كذلك .

وحد الاستقراء : هو الحكم الكلى الموجود في أكثر الجزئيات .

وحد المسألة: هو الحكم المبحوث عنه من المعلوم . وقيل هو الحكم المبرهن عليه.

وحد المثل: هو كلام شبه مضر به بمورده .

الفرق بين المفهوم والمعنى:

أن المفهوم ما حصل عند الفهم ، سواء وضع الفعل بإزائه أولا ، ولكن ذلك المفهوم يكون صالحا لوضع اللفظ بإزائه.

والمعنى هو ما يقصد من اللفظ.

وحد الإنشاء : إيجاد معنى بلفظ يقارنه في الوجود.

وحد الحق : الحكم المطابق للواقع ، يطلق على الأقوال ، والعقائد ، والاديان ، والمذاهب ، باعتبار اشتغالها على ذلك ، ويقابله الباطل.

وأما الصدق فقد شاع في الأقوال خاصة ، ويقابله الكذب ، وقد يفرق بينهما بأن المطابقة تعتبر في الحق من جانب الواقع ، وفي الصدق من جانب الحكم مطابقة الواقع ومعنى حقيقته مطابقة الواقع إياه .

وحقيقة الشئ وما هيته ما به الشئ وهو هو ، كالحیوان الناطق للإنسان بخلاف مثل الضاحك ، والكتاب ، مما يمكن تصور الإنسان بدونه ، فإنه من العوارض.

وقد يقال أن ما به الشئ هو هو ، باعتبار تحققه : حقيقة ، وباعتبار تشخصه : هوية ، ومع قطع النظر عن ذلك : ما هية .

والشئ عندنا الموجود ، والثبوت ، والتحقيق ، والوجود ، والكون : ألفاظ مترادفة ، معناها بديهية التصور.

كذا قاله الشيخ سعد الدين التفتازاني رحمه الله تعالى.

تمت "الحدود" بحمد الله الودود وحسن توفيقه.

